

نگاهی کوتاه به تاریخ قتل عام ارمنیان توسط حکومت ترکیه

دکتر ادیک باغداساریان
(ا. گرمانیک)

سخن آغاز

قوم ارمن به منظور رسیدن به آزادی ملی - اجتماعی و سیاسی و در مبارزه با ظلم و ستم و به هدف حفظ هویت فرهنگی خود راه پرفراز و نشیبی پیموده است. دوران جنگ جهانی اول مملو از درد و غم و سالیانی سیاه چه در تاریخ این قوم و چه در تاریخ بشریت بود. متأسفانه گاهی افرادی از گروه عظیمی از ایرانیان میهن دوست آذری به اشتباه خود را « ترک » و زبانشان را به نادرستی « ترکی » قلمداد می کنند ، اینان جزو ایرانیان شریف و متمدنی هستند که هیچ نسبتی با ترک عثمانی ندارند و در این مقال نگارنده هنگامی که لفظ « ترک » را به کار می برد منظور همان ترکان ترکیه عثمانی است. در این مقاله به بررسی کوتاه موارد زیر می پردازیم:

- ۱- ارمنیان کیستند؟
- ۲- ترکان کیستند؟
- ۳- نقش ارمنیان در ترکیه عثمانی.
- ۴- شمه ای از تاریخ کشتارهای ارمنیان.
- ۵- قتل عام.
- ۶- انگیزه های قتل عام و عاملین آن.
- ۷- شمه ای از تاریخ انتقام جویی ارمنیان.
- ۸- روند شناسایی رسمی نژادکشی ارمنیان از سوی کشور های جهان
- ۹- سخن پایان.

۱- ارمنیان کیستند؟

نگاهی به گذشته قوم ارمن

منشاء و تاریخ: ارمنیان از نظر انسانشناسی به تیره آرمنوئید از نژاد اوراسیائی (اوروئوئید) وابسته اند. آنان جزء اقوام هند و اروپائی بشمار می روند اما در مورد زیستگاه اصلی اینان بین دانشمندان اتفاق نظر وجود ندارد. گروهی معتقدند که موطنشان در مرکز و یا جنوب شرقی اروپا قرار داشته، گروهی دیگر آنرا در آسیا در حوالی دریاچه آرال می دانند لیکن نتیجه بررسی های اخیر پژوهشگران نظرات فوق را رد می کند. برپایه پژوهش های آنان زیستگاه ارمنیان در فلات ارمنستان یعنی در ناحیه ای واقع در شمال میانرودان (بین النهرین) ، شرق آسیای صغیر و شمال غرب فلات ایران قرار دارد. بدین سان بر پایه هر یک از نظرات در مورد منشاء ارمنیان نیز دیدگاه های متفاوت وجود دارد. دیدگاه نخست چنین است که این قوم در اثر ادغام

تدریجی اقوام مهاجر هند و اروپایی (قوم آرمین) با اقوام بومی قدیمی تر ساکن در فلات ارمنستان مانند خوریان، لویان و هایاسا بوجود آمده است. بر پایه دیدگاه دیگر ارمنیان از آغاز در موطن اصلی خود فلات ارمنستان می زیسته اند لیکن از ادغام اقوام گوناگون پدید آمده اند. در دوران نوسنگی (نتولیت) اقوامی که به زبان های خانواده هند و اروپائی سخن می گفتند به شاخه های گوناگون تقسیم می شوند. بر پایه بررسی های انسانشناسی از این دوره فلات ارمنستان توسط اقوام متعلق به نژاد آرمئوئید مسکون گردید که وارث آنان ارمنیان امروز هستند از دوران نتولیت تا انتولیت بخشی از اقوام هند و اروپائی از فلات ارمنستان و آسیای صغیر به سوی اروپا، آسیای میانه و هند کوچ نمودند و بخشی دیگر (از جمله هتیان، ارمنیان، یونانیان و ایرانیان) در زیستگاه اصلی باقی ماندند. برای بومی بودن ارمنیان دلایل و شواهد بسیار موجود است. بر پایه پژوهش های ن. واولوف و دیگر دانشمندان محل باستانی کاربرد وسایل و کشفیات مربوط به پرورش جانوران اهلی و کشاورزی (نوع ویژه غلات و انگور، سنگ های پر ارزش، مس، قلع، آهن و غیره) همانا فلات ارمنستان بوده است. ارمنیان از معادن مس و قلع تا عصر برنز (هزارهای دوم و سوم پ.م.) استفاده بسیار کردند. بنظر آلکوت در هزاره سوم پیش از میلاد اندیشه ۱۲ صورت فلکی و نام های آنها و نیز گاهشماری خورشیدی در فلات ارمنستان و آسیای صغیر بوجود آمده است. در مورد پیدایش و نام ارمنیان مطالبی در روایات وجود دارد که از واقعیت های تاریخی دور نیست. بر پایه افسانه نقل شده توسط موس خورناتسی (Movses Khorenatsi) یا موسی خورنی تاریخگارسده پنجم م. ملت ارمنی بخاطر نام هایک سرودمان ارمنیان خود را "های" (hay) می نامد اما نامی که دیگر اقوام بر ایشان بکار می برند یعنی "آرمین" یا "ارمن" از نام آرام یکی از اخلاف هایک اخذ گردیده است. فورد، غایانسیان، یرمیان و دیگر دانشمندان نام های (خای) را به سرزمین مشتمل بر استان های هایک علیا و هایک کوچک منتسب می کنند که در سنگ نبشته های حتی بصورت هایاسا (hayasa) یا خایاشا آمده است. در اواخر هزاره دوم و آغاز هزاره نخست پیش از میلاد اقوام ساکن در فلات ارمنستان که در سنگ نبشته های میخی با نام های گوناگون از آنان یاد می شود، بصورت اتحادیه های حکومتی- سیاسی در می آیند. ارمنستان بصورت یک ملت بویژه در زمان حکومت ارمنستان یا آرمینیا (سده های نهم تا ششم پ.م.) که در زبانهای آرامی اورارتو نامیده می شد شکل و اتحاد استوارتری یافت. در سایه این حکومت متحد اقوام گوناگون ارمنی به اتحاد ارضی- سیاسی مستحکمی دست یافتند. در اواخر سده هفتم و در سده ششم پ.م. در منابع گوناگون (کتاب عهد عتیق، سنگ نبشته های هخامنشی، آثار نویسندگان یونان باستان) فلات ارمنستان بصورت یک کشور یکپارچه یاد می گردد. در سنگ نبشته های سه زبانه پادشاهان هخامنشی ارمنستان در متن اکدی بصورت اوراشتو (اورارتو) در پارسی باستان بصورت آرمینیا، در زبان ایلامی بصورت هارمینویا یا خارمینویا اما ارمنیان در اکدی اوراشتایا، در پارسی آرمینیا، در ایلامی هارمینویارا (خامینویارا) یاد می شوند. در کتاب نقشه جهان اثر نویسنده یونانی هکاتیوس میلنی در سده ششم پ.م. از کشور آرمینیا و ملت آرمین یاد می گردد. در زمان حکومت یرواندونی یا یرواندیان (سده هفتم یا چهارم پ.م.) روند شکل ملت ارمنی به مرحله پایانی خود رسید. پس از لشکرکشی اسکندر مقدونی و پایه گذاری حکومت سلوکی، آرتاشس اول (artashes) پادشاه ارمنستان بر آنان شورید و پادشاهی هایک بزرگ را بنیان نهاد (۱۸۹ پ.م.) که در زمان تیگران دوم ملقب به تیگران کبیر (۹۵-۵۵ پ.م.) به اوج قدرت خود رسید.

در زمان حکومت آرشاگونی یا اشکانیان ارمنی (سده های ۱-۵ م.) تحولات جدیدی بوقوع پیوست. بسال ۳۰۱ ارمنیان مسیحیت را بعنوان دین رسمی حکومت خود پذیرفتند. در این هنگام جمعیت آنان به ۴ میلیون نفر بالغ می گردید و وسعت هایک بزرگ به ۳۱۲ هزار کیلومتر مربع می رسید پس از فروپاشی پادشاهی آرشاگونی (۴۲۸ م.) ارمنیان با مبارزات آزادیبخش خود در برابر ساسانیان، بیزانس و آنگاه حکومت تازیان توانستند هویت ملی و معنوی- فرهنگی خود را نگهدارند. در ۴۰۵ م. الفبای جدید ارمنی اختراع شده باعث استواری هر چه بیشتر فرهنگی و معنوی گردید که در شرایط غیبت حکومت ملی توانست در یکپارچگی آنان سهم گردد. پس از پیکارها و شورش های بی امان آزادیبخش مردم در برابر چیرگی خارجیان حکومت متحد ارمنیان بسال ۸۸۵ بدست دودمان باگراتونی بنیان نهاده شده تا سال ۱۰۴۵ م. دوام یافت پس از

چندی حکومت های دیگری نیز تأسیس یافت مانند حکومت آرزرونی (ardseruni) که بسال ۱۰۲۱ بدست بیزانس منقرض گردید. در اثر ستم های حکومت های بیزانس، عرب و سپس در اثر تاخت و تازهای ترکان سلجوقی ارمنیان بسیاری از سرزمین خود کوچ نموده به کشورهای دیگر رفتند. یکی از مهمترین آنها کیلیکیه در کنار دریای مدیترانه بود و اراضی آن توسط معاوضه با اراضی ارمنستان اصلی به مالکیت شاهزادگان و فئودال های خائن در آمد و بسال ۱۰۸۰م. در آنجا آنان توانستند حکومتی مستقل تأسیس نمایند که به حکومت ارمنی کیلیکیه و ارمنستان کیلیکیه شهرت یافت. مهاجرت ارمنیان و رکود اقتصادی و فرهنگی آنان در زمان لشکر کشی های تاتار و مغول و چیرگی ترکان و ایرانیان ادامه یافت. روسیه تزاری بسال ۱۸۲۸ م. ارمنستان شرقی را بتصرف خود در آورد بدین سان ارمنیان در زیر سه حکومت روسیه، ترکیه و ایران قرار گرفتند. حکومت سلطان عثمانی ترکیه با سیاست ضد ارمنی خود دست به کشتارهای توده ای در ارمنستان غربی زده (بویژه از سال ۱۸۶۰ به بعد) در سالهای ۶-۱۸۹۴ بیش از ۳۰۰ هزار نفر را قتل عام کرد. مبارزه با ارمنیان در رهایی از یوغ حکومت ترکیه و مسئله ارمنی در محافل حکومتی و سیاسی اروپا مطرح شده اینان گهگاه در اثر ضرورت از این مسئله بعنوان حربه ای در برابر سلطان ترک استفاده نمودند. در سال ۱۹۱۵ حکومت ترکان جوان دست به نخستین قتل عام سده بیستم زده بیش از ۱/۵ میلیون ارمنی را در ارمنستان غربی به کام نیستی فرستاد. از آن دسته از ارمنیان که توانستند حدود ۳۰۰ هزار نفر به ارمنستان شرقی و سایر نواحی قفقاز و روسیه پناهنده شدند و هزاران نفر دیگر به کشورهای عربی، اروپا، آمریکا و ایران پناه آوردند. قابل ذکر است که نویسنده بزرگ ایران جمالزاده هنگام عبور از ترکیه شاهد این کشتار بوده است. در اثر مبارزات ارمنیان آنان موفق شدند پس از چند جنگ حماسه آفرین در سردارآباد و قره کیلیسا بسال ۱۹۱۸ پس از پنج سده حکومت خود را احیاء نمایند. در مدت حدود دو سال (۲۰-۱۹۱۸) جمهوری مستقل ارمنستان در بخش کوچکی از ارمنستان (کمتر از یک دهم) باستان تأسیس شد و از سال ۱۹۲۰ حکومت سوسیالیستی جانشین آن گردید. در سایه آرامش و صلح بازسازی ملی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی آغاز شد و حکومت ارمنستان شوروی برای کمک به ارمنیان پراکنده در سایر کشورها دست به اقداماتی زد و تسهیلاتی برای آنان جهت بازگشت به میهن قائل شد. ارمنیان در طول جنگ جهانی دوم در اکثر کشورهای درگیر همگام با سایر ملل در برابر نازیان و متحدانشان مبارزه نمودند. پس از جنگ روند مهاجرت آنان به ارمنستان شدت گرفت. آنان در خارج از ارمنستان دارای دهها انجمن و اتحادیه و تشکیلات مذهبی هستند که امور فرهنگی، ملی، مذهبی شان را هدایت و اداره می کنند. جمهوری سوم ارمنستان (جمهوری مستقل) در تاریخ ۲۱ سپتامبر ۱۹۹۱ اعلام گردید که تا کنون پا بر جا است.

۲- ترکان عثمانی کیستند؟

سرآغاز فرآیند تشکیل ملت ترک را مسلماً "باید اواخر سده یازدهم میلادی دانست، یعنی از زمانی که مهاجرت گروهی اقوام ترک عمدتاً "اغوزها و ترکمان ها به سمت آسیای صغیر آغاز گردید. در نتیجه تشکیل ملت ترک در حد فاصل قرن های ۱۵-۱۲م. صورت پذیرفته است. بدین ترتیب پایان فرآیند تشکیل ملت ترک را باید سده ۱۵م. دانست.

اقوام ترک پس از مهاجرت به سرزمین جدید برخی از ملل محلی را در خود مستحیل و یا آنان را نابود ساختند و عناصر فرهنگی آنان را تصاحب نمودند. در سده ۱۳م. اقوام ترک برای پرهیز از برخورد با مغولان از سوی آسیای میانه و ایران به آناتولی جابجا شدند. ترکها در سده ۱۵م. آسیای صغیر را تصرف و اقوام ترک را متحد ساختند و بخشی از اقوام محلی ارمنی، یونانی و عرب را نابود ساختند. در سده های ۱۶-۱۵م. ترکها دارای نام ملی واحدی نبودند به همین علت به خاطر مذهب ایشان به مسلمانان اشتها داشتند.

در دهه ۳۰ سده ۱۹م. غیر از ۷ میلیون ترک ساکن در ترکیه بیش از ۲ میلیون نفر ارمنی، ۲ میلیون کرد و ۱-۱/۵ میلیون یونانی، همچنین آجارها، یهودیان، آلبانیایی ها، بسنیایی ها، کروات ها (که ۴۵٪ جمعیت را تشکیل می دادند) در آن سرزمین می زیستند. تا امروز نیز فرآیند استحاله ملی ارمنیان (از جمله ارمنیان ساکن

هامشن) ادامه دارد. ملت ترک در آغاز سده ۲۰م. بصورت نهایی تشکیل یافت. در تمام طول فرآیند یاد شده زبان و فرهنگ آنان از عناصر زبانی و فرهنگی یونانیان، ارمنیان، گرجیان و ملل بالکان تأثیر پذیرفته است. نابودی ملل دیگر لازمه تشکیل ملت ترک در ترکیه بود.

۳- نقش ارمنیان در ترکیه عثمانی

پس از تشکیل حکومت عثمانی، ارمنیان نیز مانند ملل دیگر تحت یوغ آن قرار گرفته و لذا نقش خاص خود را در رونق و پیشرفت امپراتوری ترک ایفا نمودند.

مقامات عالی حکومت عثمانی همانا ارمنیان بودند. از آنان می توان اینان را نام برد: امیر سغبوس، امیر شنورک (که در سال ۱۷۲۰ چندین مدرسه ارمنی در استامبول تأسیس کردند). امیر آبراهام (در ۱۸۲۴ اولین چاپخانه را در ترکیه تأسیس کرد). هوانس دوزیان و مگردیچ جزایریان (گمرک کلا" به آنان تعلق داشت). از سال ۱۷۹۵ به بعد انبار اسلحه و مهمات نسل اندر نسل به خانواده تاتیان تعلق داشت. چاپ اسکناس به خانواده دوزیان و (هاروتیون) بزچیان مربوط است. هنگامی که در سال ۱۸۲۸ سپاه روسیه به استامبول نزدیک می شد و ۱۵ میلیون غرامت می خواست، سلطان محمود بناچار از امیر بزچیان کمک خواست زیرا دولت قادر به پرداخت آن مبلغ نبود. سلطان ترک به مناسبت فوت این شخص دچار اندوه فراوان گردیده با لباس عزا در مراسم تشییع جنازه شرکت نمود.

هوانس تاتیان از سوی باب عالی به عنوان رئیس کارخانه های کاغذ سازی اطلس بافی و مواد منفجره منصوب شد و از سال ۱۸۵۶ مدیر کارخانه های چرم سازی، پارچه بافی و ذوب فلزات نیز گردید.

از قدیم فعالیت های ساختمانی و معماری به خانواده های سارواریان و بالیان محول شده بود. با این حال دولت ترک مایل به محول کردن همه امور به ارمنیان نبود، لذا سرپرستان ترک برای آنان تعیین می کرد بویژه در ارتش و وزارت امور داخله.

ریاست خزانه دولتی همیشه به ارمنیان تعلق داشت: **هاکوپ کازاغیان**، **میکایل پرتوگالیان** و **هوانس سکز پاشا** وزرای خزانه داری بودند. **گریگور افندی** وزیر پست، تلگراف و شهرسازی بود (۱۸۶۴م). ریاست دانشگاه های پزشکی و غیره با ارمنیان بود (برای نمونه نیکوگایوس روسینیان، آندرانیک خاندومیان، استپان اسلانیان، ترزبان، مهران گاراگاش، هاکوپ بویاجیان). **کاراپت خدریان** و **گویومچیان** مؤسسان فن حسابداری در ترکیه بودند. بازرگانان ارمنی جلقا تجارت را در آن کشور پایه گذاری کردند. **هاروتیون پاشا تاتیان** برای مدت طولانی سرپرست وزارت خارجه بود.

صنایع و تجارت عمدتاً" در دست ارمنیان بود مثلاً" بازار زرگری استامبول کلا" به ارمنیان تعلق داشت. واردات کشور به عهده یونانیان اما انحصار صادرات در اختیار ارمنیان بود.

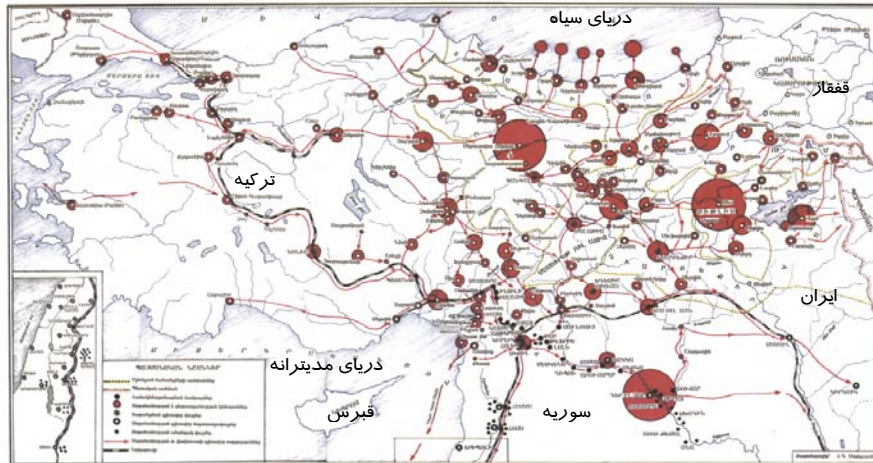
در زمینه فرهنگ و هنر این چهره های سرشناس ارمنی بودند که در زمینه های مختلف می درخشیدند و برای یاد کردن آنان به حوصله فراوان نیاز داریم.

با این حال ترکها به عناصر ارمنی اطمینان نداشتند، مثلاً" وقتی که در سال ۱۸۲۶ ارمنیان برای تبریک مشروطیت با بیست کشتی عازم استامبول نزد علی پاشا استاندار بودند. شحص اخیر به نزدیکانش چنین گفت: "من از ارمنیان می ترسم، آنان مخفیانه کار می کنند و روابط نزدیکی با توده های مردم دارند و این امر را بعید نمی دانم که آنان با عناصر ترک متحد شده بر علیه حکومت عثمانی قیام کنند".

۴- شمه ای از تاریخ کشتار ارمنیان

کشتار ارمنیان از سده ۱۵م. آغاز می شود، لیکن هنگامی که مبارزات آزادیبخش ارمنی بصورت متشکل در آمد کشتار ارمنیان در نیمه دوم سده ۱۹ وارد مرحله نوینی از نظر سازماندهی و برنامه از پیش طراحی شده گردید.

مراکز قتل عام در سالهای ۱۹۱۵-۱۹۲۲

فهرست زیر بطور خلاصه تعداد قربانیان ارمنی را که از سال ۱۸۶۰ تا ۱۹۲۲ توسط ترکها قتل عام شده اند، نشان می دهد:

۱۸۶۰	لبنان	۱۲,۰۰۰ نفر
۱۸۷۶	بلغارستان	۱۴,۰۰۰ نفر
۱۸۷۷	بایزید	۱۴۰۰ نفر
۱۸۷۹	آلاشگرد	۱۲۵۰ نفر
۱۸۸۱	اسکندریه	۲,۰۰۰ نفر
۱۸۹۲	مناطق داخلی ترکیه	۳۵۰۰ نفر
۱۸۹۴	ساسون	۱۲,۰۰۰ نفر
۱۸۹۵	ارمنستان غربی	۳۰۰,۰۰۰ نفر
۱۸۹۶	قسطنطنیه	۹,۵۷۰ نفر
۱۹۰۳	مقدونیه	۱۴,۶۶۷ نفر
۱۹۰۴	ساسون	۵,۶۴۰ نفر
۱۹۰۹	کیلیکیه	۳۰,۰۰۰ نفر
۱۹۱۵	ترکیه و ارمنستان غربی	۱,۵۰۰,۰۰۰ نفر
۱۹۱۸	قارص، آردهان	۵۰,۰۰۰ نفر
۱۹۱۸	باکو و حومه	۳۰,۰۰۰ نفر
۱۹۱۹	کیلیکیه و اطراف	۶۰,۰۰۰ نفر
۱۹۲۱	هاچن	۲۰,۰۰۰ نفر
۱۹۲۲	ازمیر	۱۰,۰۰۰ نفر
جمع (۱۸۶۰-۱۹۲۲)		۲,۲۸۴,۰۲۷ نفر

(منبع: New York Times، قتل و کشتارهای جهان صفحه ۳۹۶).

۵- قتل عام بزرگ

طرح قتل عام و نابودی کامل ملت ارمن توسط ترکها در اواخر سده ۱۹م. تهیه شده بود لیکن اجرای گسترده آن توسط حکومت ترکان جوان انجام گرفت.

از پائیز ۱۹۱۴ و اوایل سال ۱۹۱۵ مقامات ترک شروع به کشتار ارمنیان فرا خوانده شده به ارتش کردند و مردان ۲۰-۱۵ و ۶۰-۴۵ ساله که به بهانه ساختن جاده به ارتش فرا خواند شده بودند بعنوان طعمه این طرح شوم بی نصیب نماندند. حکومت حزبی (اتحاد و ترقی) با استفاده از شرایط جنگی در اوایل سال ۱۹۱۵ در جلسه مخفی کمیته مرکزی حزب روش های مشخص نابودی ارمنیان ساکن در ارمنستان غربی را تدوین کرد.

در جلسه مخفی به ریاست طلعت پاشا که در آن انور، ناظم و بهاءالدین شاکر و دیگران شرکت داشتند، ناظم بیگ بعنوان منشی کمیته اعلام کرد که نباید به کشتارهای موضعی و مقطعی مانند کشتار آدانا قناعت کرد: «ملت ارمن باید کالا» ریشه کن شود، حتی یک نفر ارمنی در سرزمین ما باقی نماند و نام ارمنی باید فراموش شود، اکنون در جنگ بسر می بریم و فرصتی بهتر از این نمی تواند باشد، اعتراض دولت های بزرگ و اعتراض مطبوعات نمی تواند کارساز باشد، این عملیات باید عملیات نابودی کلی باشد».

بدین سان روز ۱۵ آوریل ۱۹۱۵، مقامات محلی یک فرمان مخفی به امضاء طلعت، انور و ناظم به اجرا در آوردند که در آن به کشتار کامل ارمنیان و کوچاندن آنان به صحرای عربستان با استفاده از فرصت شرایط جنگی اشاره شده بود.

جلادان ترک نخست به تصفیه حساب با اندیشمندان و چهره های اجتماعی - فرهنگی ارمنی پرداختند (از جمله نمایندگان ارمنی مجلس). تنها شب ۲۴ آوریل ۱۹۱۵ قوای شهربانی ۲۳۵ نفر از

اندیشمندان ارمنی را دستگیر کردند. بزودی این رقم به ۸۰۰ نفر رسید، اینان به سوی اعماق خاک آناتولی کوچ داده شده در مسیر تبعید به نحوی وحشیانه به قتل رسیدند، از جمله آنان می توان گریگور زهراب، دانیل واروژان، سیامنتو، روبن زارداریان، روبن سواک، هوانس تلکاتینتسی، هراند، یروخان و بسیاری افراد دیگر را نام برد. کومیتاس موسیقیدان شهیر و پر نبوغ نیز جزو آنان بود لیکن به نحو معجزه آسایی نجات یافت اما با دیدن این فجایع مشاعر خود را از دست داد.

دولت ترکان جوان روز ۱۵ ژوئن ۱۹۱۵، ۲۰ نفر از رهبران حزب هنجاک را (پارامازد، دکنر پنه، وانیک، آ. آچکپاسیان و غیره) در میدان سلطان بایزید شهر استامبول به دار کشید.

طلعت پاشا طی یک فرمان مخفی به مقامات ولایتی از آنان می خواهد تا همه ارمنیان ساکن ارمنستان غربی و کیلیکیه نابود شوند. در این فرمان آمده است: «دولت همه مسئولیت ها را قبول می کند و دستور می دهد حتی به نوزادان گهواره نیز رحم نشود».

مقامات محلی دستورهای طلعت را با دقت کامل اجرا می کردند. در ماههای آوریل و مه ۱۹۱۵، ارمنیان ساکن کیلیکیه، در ماههای ژوئن - ژوئیه ارمنیان کارین (ارزروم)، ترابوزان، وان، بیتلیس، خاربرد و سیواس، در اوت و سپتامبر، ارمنیان آنکارا، آدابازار، بروسا، جبل موسی، اورفا و عینتاب از خانه و کاشانه خود تبعید شدند.

تبعید ارمنیان به بیابان گرم و سوزان نزدیک دیر الزور (در - زور) و کشتار آنها از ۵۰ منطقه ترکیه صورت گرفت.

پیش از تبعید مردان را از خانواده هایشان جدا کرده و بطور جداگانه به قتل می رساندند. زنان و دختران زیبا را بزور از خانواده جدا و آنان را به حرمسراهای ترک منتقل می کردند. آنگاه توده های خسته و گرسنه مردم را از کوهستان های آناتولی و بیابان ها و زیر آفتاب سوزان به سوی بیابان های بین النهرین می کوچاندند. هزاران نفر در مسیر از گرسنگی و تشنگی و ناتوانی تلف می شدند. آنان که توان ادامه راه را نداشتند بلافاصله با شمشیر و دشنه به قتل می رسیدند.

تعداد کمی از این تبعیدیان به مقصد می رسیدند. مثلاً از ۱۸،۰۰۰ نفر تبعیدی سیاستی و خاربرد تنها ۱۵۰ زن و بچه به تبعیدگاه رسیدند. از ۲۰،۰۰۰ نفر ارمنی تبعیدی از مسیر حلب و راس العین و مرسین تنها ۵۰۰۰ نفر زنده ماندند. از ۲۱۵،۰۰۰ ارمنی ولایت کارین فقط ۱۲۰ نفر زنده ماندند.

قتل عام ارمنیان نه تنها در ولایات ارمنی نشین که در نواحی ترکیه و سایر مناطق نیز صورت می گرفت. تنها در دو شهر استامبول و ازمیر ارمنیان را کاملاً قلع و قمع نکردند.

بدین سان در طول سالهای ۱۸-۱۹۱۵ بیش از دو میلیون نفر از ارمنیان از خانه و کاشانه خود تبعید شدند که از این میان یک و نیم میلیون نفر در بیابان های بین النهرین کشته شدند و بیش از ۲۰۰۰۰۰ نفر که عمدتاً "زن و کودک بودند قهراً" ترک مسلمان شدند.

ترکان جوان بصورت ددمنشانه مسئله ارمنی را "حل" کردند. طلعت پاشای خون آشام پس از پایان قتل عام رسماً اعلام نمود که دیگر مسئله ارمنی وجود ندارد، زیرا دیگر هیچ ارمنی وجود ندارد.

در سال ۱۹۱۶ مذاکراتی در لندن روی داد که بوغوس نوبار پاشا رئیس هیئت ارمنی پیشنهاد کرد از میان نجات یافتگان قتل عام یک لژیون شرقی ارمنی ایجاد گردد، این پیشنهاد مورد پسند فرانسه (ژرژ پیکو) و انگلیس (مایکل سایکس) قرار گرفت.

دولت فرانسه روز ۲۸ نوامبر ۱۹۱۶ تصمیم گرفت این لژیون را تشکیل دهد. تعداد کل سربازان این لژیون در ماه مه ۱۹۱۸ بالغ بر ۵۶۶۲ نفر بود که از این میان ۴۰۰ نفر اهل سوریه و بقیه ارمنی بودند. آنها برای اولین بار روز ۱۹ سپتامبر ۱۹۱۸ در جبهه فلسطین در جنگ شرکت کردند.

رهبران احزاب هنجاک، رامکاواری و داشناک که به نطق های دروغین شخصیت های دولتی فرانسه امیدوار بودند، روز سوم اوت ۱۹۲۰ در حوالی آدانا هر یک جداگانه "جمهوری بین النهرین" اعلام کردند، و ۴ اوت همان سال شورای ملی به ریاست میهران دامادیان "جمهوری خود مختار ارمنستان تحت حمایت فرانسه" اعلام نمود. دو جمهوری اول در روز اول اما سومی روز سوم توسط یگان های ارتش فرانسه برچیده شدند.

در شرایط رقابت انگلیس و فرانسه، کشور اخیر به ترکیه متمایل شد. روز ۲۰ اکتبر ۱۹۲۱ بین فرانسه و ترکیه کمال آتاترک در آنکارا قراردادی منعقد شد که بر اساس آن فرانسه ارتش خود را از کیلیکیه فرا خواند. بنابراین آنچه که ترکان جوان در روز های قتل عام موفق به اجرا نشدند، پنج سال بعد به دست کمالیست ها انجام گردید. این دومین قتل عام ۳۰،۰۰۰ نفر قربانی از ملت ارمن گرفت که از اهالی کیلیکیه بودند. این بار قتل عام با مجوز دولت های بزرگ انجام گرفت و کیلیکیه نیز خالی از سکنه ارمنی گردید.

۶- انگیزه های قتل عام و مسئولین آن

علل و انگیزه های اصلی قتل عام ارمنیان را می توان بطور خلاصه چنین مطرح کرد:

- ۱- استحاله و انهدام ملت ارمنی بخش جدایی ناپذیر فرآیند تشکیل ملت ترک در ترکیه بود.
- ۲- «مسئله ارمنی» در قالب «مسئله شرق» و وجود ارمنیان در قلمرو حکومت ترکها بهانه ای برای دولت های امپریالیستی اروپایی بود تا توسط آن بتوانند در امور حکومت ترک دخالت کنند.
- ۳- دخالت محافل فراماسونری در طراحی قتل عام ارمنیان. با انهدام ملت ارمنی رقیب شماره یک صهیونیست های ترکیه از میان برداشته می شد. باید توجه داشت که شخصیت های عثمانی و گروه اتحاد و ترقی و حکومت بعدی کمالی یا اصلاً "یهودی بودند و یا به تشکیلات فراماسونری تعلق داشتند. برای نمونه

طلعت پاشا، کمال آتاترک، پرنس احمد کمال الدین افندی و نورالدین افندی و فرزندانش سلطان عبدالمجید) مصطفی رشید پاشا، وزیر اعظم و غیره.

۴- ارمنیان و جنبش آزادیبخش ارمن مانع بزرگی برای اجرای طرحهای توسعه طلبانه پان ترکیستها بودند که محرکان اصلی گروه اخیر دولتهای آلمان، انگلیس و فرانسه (در برهه های مختلف زمانی) بودند. جنبش واقعی آزادیبخش ارمنیان تمایلات روسی داشت و این امر در تضاد با منافع غرب بود.

۵- استقلال کشورهای سابق تابع امپراتوری عثمانی (بلغارستان، یونان و بالکان) باعث شد این کشور توجه خود را به مرزهای شرقی معطوف کرده جنبش های ارمنی را سرکوب نماید.

۶- عملیات تروریستی و ماجراجویانه و غیردوراندیش برخی از گروه ها.

مسئولین اصلی کشتارهای ارمنیان عبارتند از:

۱- آلمان، اتریش - مجارستان، انگلستان، فرانسه و روسیه تزاری.

۲- سازمان های مخفی جهانی که دولت های امپریالیستی در جنگ آنها قرار داشتند.

۳- حکومت های عثمانی، اتحاد و ترقی و کمال آتاترک.

۴- گروه های مزدور ساکن شرق و مرکز ترکیه.

روز ۸ ماه مارس ۱۹۱۹ با فرمان مخصوص سلطان محمد ششم وحید الدین (۲۲-۱۹۱۸) رهبران حزب اتحاد و ترقی و وزرای آنان به دادگاه فوق العاده نظامی استامبول تحویل شدند. در جریان محاکمات ده نفر در غیاب و ۲۰ نفر شخصیت حزبی و حکومتی بطور علنی محاکمه شدند.

Հանգիստի տեղում, 1919 թ.

Հանգիստի տեղում, 1919 թ.

افراد زیر غیابی محاکمه شدند:

- ۱- طلعت پاشا وزیر داخله، وزیر اعظم (۱۸-۱۹۱۷).
- ۲- انور پاشا، وزیر جنگ.
- ۳- جمال پاشا، وزیر امور دریایی.
- ۴- بهاءالدین شاکر بیگ، عضو کمیته مرکزی حزب اتحاد و ترقی و رئیس "تشکیلات مخصوصه".
- ۵- دکتر ناظم بیگ، عضو کمیته مرکزی حزب و وزیر آموزش عمومی.
- ۶- جاوید بیگ وزیر مالیه.
- ۷- سلیمان البستانی بیگ، وزیر تجارت و کشاورزی (۱۷-۱۹۱۵).
- ۸- مصطفی شرف بیگ، وزیر تجارت و کشاورزی.
- ۹- اسکان افندی، وزیر پست و تلگراف (۱۷-۱۹۱۴).
- ۱۰- دکتر روزه ای افندی، عضو کمیته مرکزی حزب.
- ۱۱- عزیز افندی وزیر امنیت اجتماعی.

۷- شمه ای از تاریخ انتقامجویی ارمنیان

- سازمان دهندگان قتل عام ارمنیان از خشم انتقام فرزندان قوم کشتار شده مصون نماندند و افراد زیر به ترتیب هدف گلوله های ارمنیان قرار گرفتند:
- ۱- انور پاشا، ۱۹۲۲، بدست آقابگف ارمنی در تاشکند کشته شد.
  - ۲- جمال پاشا، ۱۹۲۲، ترور بدست پتروس بغوسیان و آرتاشس گتوگیان در تفلیس.
  - ۳- خان خوئسکی، نخست وزیر آذربایجان، ۱۹۲۰، بدست آرام یرکانیان.
  - ۴- عباس بگف، ۱۹۲۰، بدست یرکانیان.
  - ۵- طلعت پاشا، ۲۱ مارس ۱۹۲۱، برلین، بدست سوغومون تهلریان.
  - ۶- سعید حلیم پاشا، ۶ دسامبر ۱۹۲۱، رم، بدست آرشاور شیراکیان.
  - ۷- بهاءالدین شاکر بیگ، ۱۷ آوریل ۱۹۲۲، برلین، بدست آرام یرکانیان.
  - ۸- عظیم پاشا، ۱۷ آوریل ۱۹۲۲، برلین، آرشاور یرکانیان.
  - ۹- بهبودخان جوانشیر، وزیر داخله آذربایجان، ۱۹ ژوئیه ۱۹۳۱، استامبول، بدست میساک ترلاکیان.

۸- روند شناسایی رسمی نژادکشی ارمنیان از سوی کشورهای جهان

قتل عام ارمنیان در مجامع بین المللی انعکاس خود را یافته است. در زیر به اختصار روند شناسایی رسمی نژادکشی ارمنیان از سوی کشورهای جهان و مجامع بین المللی می پردازیم:

الف: واکنشهای اولیه

- بیانیه مشترک دولتهای فرانسه، انگلیس و روسیه مورخ ۲۴ ماه مه ۱۹۱۵ در باره وقوع کشتارهای اواسط ماه آوریل توسط دولت عثمانی و مسئول بودن همه مقامات دولتی در این وقایع.
- بیانیه سنای آمریکا مورخ ۹ فوریه ۱۹۱۵ برای همدردی و کمک به صدها هزار ارمنی بی خانمان، بی غذا و پوشاک.
- ۱۱ مه ۱۹۲۰ سنای آمریکا با به رسمیت شناختن استقلال ارمنستان آن را بالا تر از کشتارهای توده ای ارمنیان قلمداد نمود.
- کمیسیون جنایات جنگی سازمان ملل ۲۸ مه ۱۹۴۸
- کمیسیون فرعی ضد آپارتاید و حمایت از حقوق اقلیت های ملی سازمان ملل، ۲ ژوئیه ۱۹۸۵.

-بیانیه شورای جهانی کلیساها ۱۹۸۳
- بیانیه شورای اروپا، ۲۴ آوریل ۱۹۹۸

ب - شناسایی رسمی:

-اروگوئه ، ۲۰ آوریل ۱۹۶۵

- قبرس ۲۹ آوریل ۱۹۸۲

- روسیه ۱۴ آوریل ۱۹۹۵

- یونان ۲۵ آوریل ۱۹۹۶

- لبنان ۱۱ مه ۲۰۰۰

- ولز جنوبی استرالیا ۱۷ آوریل ۱۹۹۷

- بلژیک ماه مارس ۱۹۹۸

-آرژانتین ، سنا ۵ مه ۱۹۹۳ ، مجلس قانونگذاری ۱۶ آوریل ۱۹۹۸

- پارلمان در تبعید کردستان در بروکسل

- فرانسه ۸ نوامبر ۲۰۰۰

- ایتالیا ۱۷ نوامبر ۲۰۰۰

- کانادا ۲۱ آوریل ۲۰۰۴

- ورمونت ۳۷-مین ایالت آمریکا بود که در تاریخ ۳۱ مه ۲۰۰۴ قتل عام ارمنیان را به رسمیت شناخت.

- سوییس ۱۶ دسامبر ۲۰۰۳

- اسلواکی ۳۰ نوامبر ۲۰۰۴

- لهستان ۱۹ آوریل ۲۰۰۵

۹- سخن پایان

بدین سان ارمنیان ساکن در ارمنستان غربی تحت اشغال ددمنشانه ترکها، موجودیت فیزیکی، مال و جان و دارایی، ارزشهای ملی و وطن خود را از دست دادند، ۶۶ شهر و ۲۵۰۰ روستای ارمنی نشین به دست ترکها ویران شد. بیش از ۲۰۰۰ کلیسا و وانک، ۱۵۰۰ مدرسه و آموزشگاه با خاک یکسان شدند. خسارات وارد شده تنها به ارمنیان ساکن امپراتوری ترکیه با توجه به بورس سال ۱۹۱۹ بالغ بر ۱۵ میلیارد فرانک بود. پس از پایان جنگ جهانی اول، افکار عمومی جهان به اعتراض با اعمال ددمنشانه عنصر ترک پرداخت. از جمله ژاک دومورگان باستانشناس و تاریخدان فرانسوی، ژوزف مارکوارت ارمنی شناس ، یوهان لپسیوس، آرمین وگنر، آنتوان میه، فردریک ماکلر، آرنولد توین بی، والرئ بروسف، هنری مرگنتاو و دیگران. امروزه کشورهای جهان یک به یک در تلاش برای شناسایی رسمی وقوع قتل عام ارمنیان بر آمده اند. لیک هر برخوردی هم با این فاجعه تاریخی صورت گیرد نمی تواند ضربات مهلکی که به ارمنیان وارد شده است جبران کند و قتل عام ارمنیان تا پایان جهان در درجه اول به عنوان ننگی بزرگ برای ترکها و بطور کلی تاریخ جهانی باقی خواهد ماند.